

УДК 341.2

БРАТКО І.В., кандидат юридичних наук, доцент кафедри міжнародного права
Українського державного університету фінансів та міжнародної торгівлі

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО РОЗВИТКУ: ПИТАННЯ ТЕОРІЇ

Анотація. Про теоретичні питання формування міжнародного права розвитку як підгалузі міжнародного економічного права.

Ключові слова: міжнародне право, міжнародне право розвитку, міжнародне економічне право.

Аннотация. О теоретических вопросах формирования международного права развития как подотрасли международного экономического права.

Ключевые слова: международное право, международное право развития, международное экономическое право.

Summary. About theoretical questions of formation of international law of development as part of the international economic right are investigated.

Key words: international law, international economic right, international law of development.

Постановка проблеми. Розвиток міжнародного співтовариства супроводжується появою спеціалізованих і відносно автономних норм або комплексів норм та правових інститутів, що проявляються в рамках юридичної практики при врегулюванні відносин між суб'єктами міжнародного права. Колись ці відносини здавалися регульованими “загальним міжнародним правом”, а натомість стали сферою підгалузей та інститутів, таких як міжнародне торгове право, міжнародне митне право, міжнародне фінансове право тощо, кожне з яких має свої власні норми та принципи.

У сучасних умовах глобалізації економічних та соціальних процесів у міжнародних відносинах на перший план виступає співробітництво між країнами, спрямоване на забезпечення гармонійного та сталого розвитку міжнародної спільноти. Це, у свою чергу, обумовлює специфіку міжнародно-правового регулювання цих відносин. За останні роки ООН та іншими міжнародними організаціями прийнято низку документів, що покликані забезпечити сталий розвиток міжнародної спільноти, і особлива роль при цьому відводиться саме міжнародному праву розвитку.

Аналіз наукових досліджень. Питання розвитку міжнародного права як цілісної системи знаходиться під пильною увагою науковців. У радянській та пострадянській юридичній науці вагомий внесок у розробку теоретичних питань формування галузі та підгалузі в системі міжнародного права внесли такі українські та зарубіжні вчені, як І. Арцибасов, Б. Ашавський, М. Богуславський, Г. Бувайлик, К. Бекашев, В. Василенко, А. Дмитрієв, Г. Ігнатенко, О. Капустін, М. Лазарєв, І. Лукашук, В. Опришко, О. Тіунов, Є. Усенко, В. Шумілов, Д. Фельдман, С. Черниченко тощо.

Правові питання прогресивного розвитку людства в рамках забезпечення сталого розвитку країн та виконання Концепції сталого розвитку міжнародної спільноти, проголошеної ООН у 80-х роках ХХ століття, розглядаються такими сучасними вченими, як О. Білорус, С. Бобильов, Т. Пряхіна, В. Шевчук, А. Урсул тощо.

Метою статті є аналіз особливостей формування міжнародного права розвитку як підгалузі міжнародного економічного права.

Виклад основного матеріалу. Формування міжнародного права розвитку як частини міжнародного економічного права у першу чергу пов'язано з розвитком міжнародного співробітництва між державами з різним рівнем економічного та соціального розвитку та спрямоване на вирішення глобальних проблем людства. Насамперед це стосується проблем подолання бідності, сприяння розвитку менш розвинених (в економічному сенсі) країн та розв'язання загальних проблем сталого розвитку міжнародної спільноти. Практична діяльність суб'єктів міжнародного права у сфері правового регулювання відносин, що виникають у сфері надання та використання міжнародної допомоги, це підтверджує це повною мірою. На нашу думку, суспільна необхідність комплексного регулювання процесами сталого розвитку у складних умовах глобалізації, обтяжених глобальними проблемами та кризовими явищами, стає очевидною.

Розглянемо критерії та ознаки, що характеризують міжнародне право розвитку як підгалузь міжнародного економічного права, спираючись на дослідження українських та російських правознавців та з огляду на те, що з теоретичної точки зору критерії та ознаки підгалузі співвідносяться з критеріями та ознаками галузі міжнародного права.

Російський правознавець Д. Фельдман, застосовуючи загальну теорію права, відзначав, що галуззю міжнародного права є “сукупність погоджених юридичних норм, які регулюють більш-менш автономно міжнародні відносини певного виду, сукупність, що характеризується відповідним предметом правового регулювання, якісною своєрідністю, існування якого викликане інтересами міжнародного спілкування” [1, с. 59]. Інший фахівець М. Лазарєв, погоджуючись з цими критеріями виділення галузі міжнародного права, додав ще деякі. Він вважав, що галузь міжнародного права має:

- предмет правового регулювання (специфічне коло суспільних відносин);
- специфічні норми регулювання цих відносин;
- досить велику суспільну значимість певного кола міжнародних відносин;
- досить великий обсяг нормативного матеріалу;
- зацікавленість суспільства у виділенні нової галузі права;
- спеціальні принципи нової галузі права [2, с. 21]

Такої ж думки дотримується і інший російський вчений І. Арцибасов [3, с. 17].

Російський професор Є. Усенко, проаналізувавши теоретичні ознаки галузі права, відзначає наступні критерії виділення галузі:

- наявність у галузі предметних інститутів;
- специфіка об'єкта регулювання;
- великий обсяг нормативного матеріалу;
- зацікавленість міжнародного співтовариства в розвитку галузі [4, с. 267]

Український фахівець В. Василенко виділяє головні та допоміжні критерії галузі міжнародного права. До головних він відносить наступні критерії: специфічність об'єктивно-предметної сфери дії норм, що складають галузь; подільність нормативного комплексу галузі на інститути та підгалузі; наявність у нормативному комплексі норм *ergo omnes* багатократної дії; наявність спеціальних галузевих норм-принципів. У якості додаткових критеріїв В. Василенко пропонує виділяти два критерії: наявність одного або кількох кодифікуючих актів та значний масив нормативного матеріалу [5, с. 222 – 223].

За визначенням українського професора А. Дмитрієва, у доктрині міжнародного права загальноновизнаними є головні та допоміжні критерії галузі. На його думку, до головних критеріїв відносяться: специфіка об'єкта правового регулювання, що визначає особливості міжнародних відносин; наявність спеціальних принципів галузі та інститутів як підрозділів галузі. Допоміжними критеріями галузі міжнародного права за визначенням А. Дмитрієва, є чималий обсяг нормативного матеріалу і зацікавленість

міжнародного співтовариства у виділенні галузі [6, с. 22].

Теоретичне питання відокремлення підгалузі в системі галузі міжнародного економічного права не залишається поза увагою науковців, але потребує додаткового висвітлення. Російський фахівець К. Бекашев, що торкався цього теоретичного питання, висловив думку, що кожна підгалузь міжнародного економічного права представляє систему міжнародно-правових норм, які регулюють міждержавне співробітництво у конкретній сфері економічних відносин, а специфіка об'єкта правового регулювання підгалузі полягає у тому, що він одночасно є складовою об'єкта правового регулювання галузі [7, с. 410 – 411]. З цієї позиції відокремлення міжнародного права розвитку в окрему підгалузь міжнародного економічного права відзначається специфікою міжнародно-правових норм, що регулюють співробітництво у сфері гармонійного та сталого розвитку міжнародної спільноти, та вирізняється окремо визначеним об'єктом правового регулювання, оскільки об'єктом правового регулювання цієї підгалузі є відносини між країнами з різним рівнем економічного розвитку у зазначеній сфері міжнародних відносин.

На думку автора, важливою теоретичною ознакою підгалузі міжнародного економічного права, у тому числі й міжнародного права розвитку, є система спеціальних принципів і норм, які дозволяють встановити зв'язок між певними інститутами права в рамках підгалузі та загалом формують підгалузь міжнародного економічного права.

Російський вчений Є. Усенко дійшов висновку, що галузетвірний принцип є основним нормативним чинником, що формує структуру галузі і саме у цьому проявляється специфіка міжнародного права для якого характерне піднесення принципу до ступеня правової норми. На його думку, встановлення такого базового критерію галузевої структури міжнародного права дозволяє не лише констатувати наявність відповідних галузей, а й глибше розкрити гомогенну (однорідну) природу нормативних взаємозв'язків регулювання в цілісній системі міжнародного права [5, с. 264 – 266].

Принципи міжнародного економічного права визначають механізми правового регулювання в рамках міжнародного економічного співробітництва та поширюють свою юридичну силу на всі міжнародні економічні відносини. Більш того, на думку британського вченого В. Фрідмана, міжнародне право розвитку – це сукупність принципів, які визначають правові взаємовідносини країн, що розвиваються, з іноземними інвесторами та з національними і міждержавними установами щодо надання допомоги для розвитку [8, с. 89].

Значення спеціальних принципів галузі міжнародного економічного права у регулюванні міжнародних економічних відносин підкреслює значна кількість вітчизняних та зарубіжних теоретиків міжнародного права [9 – 11].

У міжнародному праві розвитку застосовуються загальні та спеціальні принципи міжнародного економічного права, які було зафіксовано у документах міжнародних організацій та міжнародних угодах економічного характеру. Так, вчений А. Дмитрієв, спираючись на дослідження М. Богуславського, Г. Бувайлика, В. Опришка, виділяє наступні галузеві принципи міжнародного економічного права: принцип взаємної вигоди; принцип недискримінації; принцип (режим) найбільшого сприяння; національний режим; преференційний режим; принцип невід'ємного суверенітету над природними ресурсами; принцип свободи вибору форми організації зовнішньоекономічних зв'язків; принцип розвитку міжнародних економічних відносин; принцип імунітету держави [12, с. 564 – 565]. Ці принципи мають вирішальну роль у правовому регулюванні відносин між країнами з різним рівнем економічного та соціального розвитку та відображаються у правотворчій діяльності організацій системи ООН, зокрема, у документах, що забезпечують оперативну діяльність міжнародних організацій.

Більш детально російськими та українськими вченими розглядається принцип преференцій для країн, що розвиваються. Так, російський дослідник В. Шумілов виділяє особливу роль принципу преференцій для країн, що розвиваються, та виділяє наступний юридичний зміст цього принципу:

- право країн, що розвиваються, на спеціальні ставки мита;
- право країн, що розвиваються, не надавати розвиненим країнам ті преференції, які вони мають між собою;
- право країн, що розвиваються, на застосування субсидій, в тому числі експортних, у цілях соціально-економічного розвитку;
- зобов'язання розвинених країн не застосовувати дискримінацію по відношенню до країн, що розвиваються;
- зобов'язання розвинених країн знижувати або відмінити мито на товари для країн, що розвиваються, без застосування зустрічного відшкодування, а також їх право поступово відмінити преференції відповідно до рівня досягнутого розвитку тієї чи іншої країни, що розвивається;
- зобов'язання країн, що розвиваються, відповідно до рівня досягнутого розвитку брати на себе зобов'язання, які характерні для розвинених держав у міжнародних відносинах [13, с. 118].

Метод правового регулювання є складовою механізму міжнародно-правового регулювання будь-яких міжнародних відносин. Будучи підгалуззю міжнародного економічного права, як буде доведено далі, міжнародне право розвитку використовує ті ж методи, що й міжнародне економічне право, зокрема диспозитивний метод, який відображається у міжнародних угодах про економічне та техніко-економічне співробітництво між країнами з різним рівнем розвитку, та метод наднаціонального регулювання міжнародних економічних відносин у рамках правотворчої діяльності міжнародних організацій, спрямований на забезпечення гармонійного розвитку міжнародної спільноти.

Російський дослідник І. Лукашук звертає увагу на застосування програмного методу нормативного регулювання міжнародних відносин, який отримав поширення в останні роки і якому відповідає застосування програмних норм. Він також відзначив появу нових міжнародно-правових актів – програм, що визначають напрями та форми співробітництва у конкретній сфері міжнародних відносин. [14, с. 115]

На сьогодні цей метод активно застосовується багатьма міжнародними організаціями та країнами в рамках співробітництва та виконання програм розвитку. Програмний метод дозволяє в одному нормативному документі об'єднати суб'єктів відносин задля досягнення певних цілей та виконання конкретних завдань на основі реалізації послідовних заходів. Практична діяльність міжнародних організацій повною мірою підтверджує застосування програмного методу нормативного регулювання міжнародних відносин у сфері міжнародного розвитку. Практика показує, що цей метод активно застосовується ООН при регулюванні процесів, пов'язаних з вирішенням глобальних проблем людства. Широкомасштабним програмним документом є Декларація тисячоліття Організації Об'єднаних Націй, затверджена резолюцією Генеральної Асамблеї ООН від 8 вересня 2000 року, якою визначено цілі розвитку тисячоліття. Вони містять вісім конкретних цілей розвитку міжнародної спільноти до 2015 року, виконання яких побудовано на основі низки програм, що відповідають поставленим цілям [15]. Цим документом задекларовано найбільш значущі глобальні цілі: боротьба з голодом та злиднями, забезпечення доступу до освіти, досягнення гендерної рівності, зниження рівня материнської та дитячої смертності, скорочення розповсюдження СНІДу та інших тяжких захворювань, досягнення екологічної сталості, а також гармонізація зовнішньої допомоги для країн, що її потребують. Слід

зазначити, що прийняття та виконання такого масштабного документу не тільки висловлює консолідовану позицію країн-учасників ООН щодо подальшого розвитку міжнародної спільноти, а й має змогу позитивно впливати на прогресивний розвиток відносин між країнами з різним рівнем економічного розвитку.

У правовому регулюванні розвитку міжнародної спільноти спостерігається певна специфіка порівняно з іншими підгалузями міжнародного економічного права, яка у першу чергу полягає у суттєвій і переважній ролі міжнародних організацій у цьому процесі. Міжнародні організації системи ООН систематично займаються проблемами міжнародного розвитку. Обов'язок країн сприяти розвитку міжнародної спільноти зафіксовано в Декларації про право на розвиток 1986 року. У статті 4 цієї декларації проголошено, “що держави повинні в індивідуальному та колективному порядку вживати заходів, спрямованих на розробку політики у сфері міжнародного розвитку з метою сприяння реалізації у повному обсязі права на розвиток. На доповнення до зусиль країн, що розвиваються, необхідне ефективне міжнародне співробітництво у наданні цим країнам відповідних ресурсів та можливостей для прискорення їх всебічного розвитку” [16].

В рамках ООН приймаються до виконання широкомасштабні програми міжнародного розвитку, виконання яких передбачає застосування та реалізацію взаємопов'язаних документів, які складають комплекс норм та визначають зобов'язання учасників відносин у певній сфері міжнародного співробітництва. Яскравим прикладом такого комплексного та консолідованого підходу до вирішення проблемних питань можуть слугувати міжнародні стратегії розвитку ООН на друге, третє, четверте десятиліття ХХ століття, що приймалися резолюціями Генеральної Асамблеї ООН та використовувались як правова основа запровадження програм та проектів міжнародної допомоги і завдяки яким поступово формувалась нормативна база регулювання відносин у цій сфері. Так “Міжнародна стратегія розвитку на друге Десятиліття розвитку Організації Об'єднаних Націй”, що затверджена Резолюцією Генеральної Асамблеї ООН № 2626 (XXV) від 24 жовтня 1970 року, закріпила принципи правового регулювання міжнародних відносин у сфері міжнародної допомоги [17].

Загалом, міжнародне право розвитку як підгалузь об'єднує сукупність міжнародних норм, що складаються у наступні інститути міжнародного економічного права :

- регулювання відносин між донорами та країнами-реципієнтами у сфері надання та використання міжнародної допомоги у цілях соціально-економічного розвитку;
- міжнародно-правове регулювання питань фінансування міжнародного розвитку;
- стратегічне планування міжнародного розвитку та координація діяльності міжнародних організацій і кран у сфері міжнародного розвитку тощо.

Висновки.

Міжнародне право розвитку як підгалузь міжнародного економічного права володіє всіма необхідними, з огляду доктрини, системоутворювальними чинниками, а саме:

1) має окремо визначений об'єкт правового регулювання – міжнародне економічне співробітництво між різними за рівнем розвитку країнами та міжнародними організаціями у сфері забезпечення і дотримання гармонійного розвитку кожної окремої країни та міжнародної спільноти загалом;

2) застосовує спеціальні принципи міжнародного економічного права: преференційний режим; невід'ємного суверенітету над природними ресурсами; недискримінації тощо;

3) правове регулювання міжнародних відносин базується на застосуванні диспозитивного методу, преференційного методу, а також програмного методу та методу наднаціонального регулювання міжнародного економічного права в рамках правотворчої діяльності міжнародних організацій;

4) базується на застосуванні положень низки міжнародно-правових актів, які пов’язані між собою та складають комплекс норм, об’єднаних єдиною ціллю – забезпечити сталий розвиток кожної країни та міжнародної спільноти загалом;

5) має значну суспільну значимість, оскільки не обмежується діяльністю в рамках окремих країн, а об’єднує міжнародну спільноту задля вирішення глобальних проблем людства, що визначає необхідність у виокремленні нової підгалузі права та підтверджується формуванням системи управління розвитком під загальним керівництвом ООН.

Отже, міжнародне право розвитку – це підгалузь міжнародного економічного права, що являє собою систему міжнародно-правових норм і принципів, яка динамічно розвивається в умовах глобалізації та спрямована на регулювання міждержавних економічних відносин між різними за рівнем розвитку країнами у сфері забезпечення сталого розвитку кожної окремої країни та міжнародної спільноти загалом.

Використана література

1. Фельдман Д.И. Система международного права. – М., 1983. – С. 59.
2. Лазарев М.И. Теоретические вопросы современного международного морского права. – М. : Наука, 1983. – 304 с.
3. Арцибасов И.Н., Егоров С.А. Вооруженный конфликт: право, политика, дипломатия. – М., 1989. – С. 17.
4. Усенко Е.Т. Система современного международного права // Курс международного права : в 6 т. – Т. 1. – М., 1989. – С. 267.
5. Василенко В.А. Основы теории международного права. – К., 1988. – С. 222 – 223.
6. Дмитрієв А.І. Міжнародне гуманітарне право : основи концепції. – К. : “Логос”, 1999. – 120 с.
7. Международное публичное право : учеб. / Л.П. Ануфриева, Д.К. Бякяшев, К.А. Бекашев, В.В. Устинов. и др. ; отв. ред. К.А. Бекашев. – [4-е изд., перераб. и доп.]. – М. : ТК Велби, Изд-во Проспект, 2007. – С. 410 – 411.
8. Freidmann O.W. The Changing Structure of International Law. – London, 1964. – 410 p.
9. Международное право : учеб. ; отв. ред Г.В. Игнатенко, О.И. Тиунов. – [5-е изд., переб и допол.]. – М. : Норма, 2009. – 784 с.
10. Международное право / [Б.М. Ашавский, М.М. Бирюков, В.Д. Бордунов и др.] : учеб. / отв. ред. А. А. Ковалева и С.В. Черниченко. – [3-е изд., перераб. и доп.]. – М. : ТК Велби, Изд-во Проспект, 2008. – 832 с.
11. Международное право : учеб. ; под общ. ред. А.Я. Капустина. – М. : Гардарики, 2008. – 617 с.
12. Дмитрієв А.І. Міжнародне право : навч. посіб. / А.І. Дмитрієв, В.І. Муравйов ; відп. редактори Ю.С. Шемшученко, Л.В. Губерський. – К. : Юрінком Інтер, 2001. – 604 с.
13. Шумилов В.М. Международное экономическое право в эпоху глобализации / В.М. Шумилов. – М. : Междунар. отношения, 2003. – 272 с.
14. Лукашук И.И. Международное право. Общая часть : учеб. [для студентов юрид.фак. и вузов] / И.И. Лукашук. – [3-е изд, перераб. и доп.]. – М. : Волтерс Клувер, 2008. – 560 с.
15. Декларация тысячелетия Организации Объединенных Наций : Резолюция Генеральной Ассамблеи № 55/2 від 08.08.00 г. – Режим доступа : [//www.un.org/russian/documen/declarat/summitdecl.htm](http://www.un.org/russian/documen/declarat/summitdecl.htm)
16. Декларация о праве на развитие : Резолюция 41/128 Генеральной Ассамблеи ООН от 04.12.86 г. – Режим доступа : [// www.zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_301](http://www.zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_301)
17. Міжнародна стратегія розвитку на друге Десятиліття розвитку Організації Об’єднаних Націй : Резолюція Генеральної Асамблеї ООН № 2626 (XXV) від 24.10.70 р. – Режим доступа : [//www.un.org/russian/documen/declarat/summitdecl.htm](http://www.un.org/russian/documen/declarat/summitdecl.htm)

~~~~~ * * * ~~~~~